

УДК 32:123.:342.727/.729

Климончук В.Й.,
м. Івано-Франківськ**ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД ТА
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН ЯК ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ
ЛЮДСЬКОЇ СВОБОДИ**

У статті досліджується сутність свободи, її форми, зміст та процес інституалізації, зокрема політичних свобод. Стверджується, що людська свобода є єдиним універсальним індикатором визначення стану, рівня розвитку, а, головне, ефективності функціонування всієї системи суспільно-політичних відносин, влади, дії політичних інститутів, різного рівня норм, законів, функціональної придатності політичної системи, громадянських основ буття. Засвідчено, що українському суспільству потрібно значно глибше і ширше розуміти ідеали свободи. Переосмислення всієї історії формування ідей свободи, демократії, рівних прав, приватної власності, справедливості і моральності має важливе значення для України.

Ключові слова: політичні свободи, громадянські свободи, свобода волі, політичні цінності, демократія, приватна власність, справедливість, моральність.

Актуальність теми. Дослідження сутності політичної свободи належить до актуальних проблем, що засвідчує низка обставин науково-гносеологічного, онтологічного, культурно-історичного характеру. Адже людська свобода – єдиний універсальний індикатор визначення стану, рівня розвитку, а головне – ефективності функціонування всієї системи суспільно-політичних відносин, влади, дії політичних інститутів, різноманітних норм, законів, функціональної придатності політичної системи, громадянських основ буття. Усі зазначені вагомні аспекти свободи отримують синтезуюче означення в тому, що це, власне, – чи не найунікальніший феномен, котрий започатковує всю систему цінностей у різних історичних формах буття. Саме як цінність людська свобода цілісно визначає єдність політичних, економічних, соціальних, культурних та інших контекстів людського життя.

В сучасній Україні ідеї політичної свободи гостро актуалізуються у зв'язку з переходом суспільства від тоталітарного до демократичного, вільного, відкритого суспільства. Проблема входження суверенної України в співдружність високо розвинутих демократичних суспільств – це значною мірою проблема досягнення людьми феномена свободи, причому

осягнення на різних рівнях, в тому числі і на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства.

Метою і завданням дослідження є наукове обґрунтування політичної свободи як базової суспільної цінності та інституційно-владного і соціокультурного механізмів її забезпечення в умовах демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічна база дослідження спирається на положення та висновки щодо політичної свободи, сформульовані у працях визначних мислителів XVII–XIX ст.: І. Бентама, Е. Берка, Т. Гоббса, Дж. Локка, Дж. С. Мілля, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо; сучасних зарубіжних і українських вчених: Р. Аррона, В. Бабкіна, В. Бурдяк, І. Берліна, К. Гаджієва, В. Денисенка, Р. Даля, Р. Дарендорфа, А. Колодій, Ф. Кирилюка, М. Кармазіної, І. Кресіної, Ф. Рудича, М. Михальченка, Е. Фромма, Ф. Хайєк, М. Поповича та ін.

Виклад основного матеріалу. Двадцять п'ять років тому, за часів оксамитових революцій у Центрально-Східній Європі, нерозривний зв'язок демократичних свобод та економічного добробуту не викликав сумніву. Стрімке економічне зростання країн, де права людини, приватність, свобода слова та переконань аж ніяк не є цінностями, розхитує впевненість вільного світу у своїй правоті. Зараз перед світом постала загроза: ті, хто не погоджується віддати свободу за спокій, знову стають меншістю і вже не тішаться широкою пошаною та підтримкою. Якщо світова спільнота чогось і навчилась за це двадцятиліття, так це того, що утвердження свободи ніколи не буває остаточним, що свобода ніколи не буває убезпечена повністю. Соціальні мережі, утворені завдяки доступному Інтернету, безсилі, коли по інший бік бракує громадянського духу і панує апатія.

Можливо, захищати свободу у XXI ст. буде так само складно, як і у XX ст. Але втрата свободи в будь-якій країні розхитує фундамент, на якому людство, уособлене вільним світом, спирало свій стрімкий демократичний поступ протягом кількох останніх століть.

Сучасна політична історія української нації є невіддільною частиною тривалого та досить суперечливого процесу внутрішніх відносин різних соціальних структур та стосунків із сусідніми державами, серед яких є й ті, у складі яких були українські землі (Росія, Польща, Румунія). Звідси й особливості ментальних установок мешканців західного та східного регіонів. Наприклад, консерватизм, пов'язаний із підтримкою етнокультурних традицій і цінностей, більшою мірою властивий мешканцям західного регіону, а консерватизм, пов'язаний із «радянською ментальністю», більше виявляється в установках мешканців східного регіону. На Сході проживає значна частина етнічних росіян та російськомовних українців. Вони є носіями російської ментальності, яка

більш етатизована й авторитарніша (шануюча силу), ніж українська [1, с. 359]. Найкраще фіксує відмінності в ментальності та ціннісно-світоглядних орієнтаціях регіональних спільнот той незаперечний факт, що політичні партії та їх керівна верхівка використовують у своїй ідеології та в пропаганді терміни, які сформувалися в період компартійного ідеологічного і владного тоталітаризму. «Тоталітарні режими цілеспрямовано руйнують будь-які спроби налагодження взаємодії громадян поза державним впливом, контролюють усі об'єднання та вихолощують приватну ініціативу, тримають громадян у страху, який паралізує їх самодіяльність. Права людини за тоталітаризму порушуються, а усі сфери суспільного і навіть особистого життя підпорядковуються державному контролю» [2, с. 161].

Насправді в Україні в останні двадцять років спостерігається повільний, суперечливий, але розвиток демократичних інститутів, відбувається їх удосконалення (звичайно, за взірцем європейських країн). Щодо поділу України на Захід і Схід, погоджуємося з О. Майбородою, що відбувається «розмивання не ліній адміністративного поділу, а ліній соціально-психологічних, якими позначені відмінності в інтересах і потребах людей» [3, с. 4].

У сучасній Україні навіть у сфері політичних прав і свобод людини, де справді зроблено стрибок на шляху перетворення людини з партійно-державного підданого, скаржника і прохача на громадянина, все-таки спостерігається невідповідність юридичних декларацій і практики. Конституційне право громадян на участь у справах держави, крім задіяності у виборах, головню зводиться до обмеженої інформаційно-консультативної участі. Набагато гірші справи із соціально-економічними правами (трудовими, житловими, на соціальне забезпечення, соціальні пільги, соціальне страхування тощо). Саме їх здебільшого порушують в Україні.

Розпад старої системи ще не означає наявності об'єктивних і суб'єктивних умов, достатніх для появи принципово нової системи. Демократія, пріоритет прав і свобод людини, навіть коли вони закріплені в чинній Конституції країни, не обов'язково є метою правлячих еліт і лідерів. Розрив між ідеальною моделлю демократії і реальною суспільно-економічною системою України є досить великим. Як справедливо зауважив Блер Рубл, побудова громадянського суспільства вимагає більшого, ніж змін у самому лише інституційному устрої. Демократичні перетворення не меншою мірою вимагають змін у глибоко укорінених звичках думати і діяти. Громадяни режимів, що демократизуються, повинні починати думати інакше про природу політичної гри та влади, переходити

від жорсткої політики «хто кого» до політики, орієнтованої на компроміс і створення механізмів залучення населення до політики [4, с. 259]. Очевидно, для радикальної трансформації потрібна відповідальна участь громадян у суспільно-політичному житті, іншими словами, розвиток громадянського суспільства.

Наведемо правове розуміння громадянського суспільства, яке запропонувала І. Кресіна: «Громадянське суспільство не є інституційним феноменом поряд із такими однопорядковими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Це не утворення, яке в інституційному сенсі чимось відрізняється від суспільства як соціального феномена. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства» [5, с. 3].

Зауважимо, що у процесі трансформації Україна вирішувала питання розбудови національної держави. «Проблема становлення держави відсунула проблему становлення громадянського суспільства, забезпечення прав і свобод особистості. Вважалося, що позитивне розв'язання національних проблем не зашкодить розв'язанню соціальних проблем. Накопичення соціальних проблем, їх нерозв'язання привело до відчуження державної влади від народу, недовіри народу до держави, втрати нею соціального капіталу. Народ не може контролювати владу. А влада не зацікавлена в розбудові громадянського суспільства, оскільки це обмежує владні можливості» [6, с. 221]. Тут ще варто наголосити на тому, що при надмірному захопленні «все більш впевненими трансформаційними змінами» сам феномен трансформації, який є всього лише інструментальною цінністю, перетворюється в універсальну цінність, якій підпорядковуються і людина, і її свобода, і право, і закон [7, с. 217].

Критикуючи не досить виважені в контексті політичних свобод реформи, що розпочалися в Україні, часто не помічають найсуттєвішого. Українське суспільство після тривалого періоду існування в умовах компартійного тоталітаризму втратило зв'язок з історично сформованими демократичними традиціями, не мало політичного досвіду в розбудові новітніх інститутів свободи, слабо усвідомлювало відмінність і суперечливість між державою і суспільством, партією і державою, суспільством і партією та не уявляло собі можливої нової владної ролі в незалежній Українській Державі. У старшого покоління була сформована глибока віра в партію і радянську державу, у політичну довершеність

вождів, водночас воно не мало свого розуміння сутності демократії. Будучи досить відчутно стурбованими своїм майбутнім після проголошення державного суверенітету України, воно вперше випробувало себе у виборах представників різних рівнів владних інститутів і не підозрювало, що його волевиявлення може бути сфальшоване. Така ситуація виявилась істотним чинником для виникнення постійно наростаючого невдоволення наслідками виборів, що й вилилося на «помаранчевому майдані». Стала очевидною одна з домінантних тенденцій демократизації політичного життя в умовах інституалізованих свобод: антиурядові настрої політичного значення набувають тоді, коли вони, по-перше, зачіпають інтереси широких суспільних верств; по-друге, поєднуються з важливими політичними питаннями, які вирішують урядові структури і які не відповідають потребам та інтересам значної частини соціальних структур. У випадку ігнорування вимог людей щодо поліпшення рівня життя протестний потенціал наростатиме і дозріватиме, що призведе до ідіосинкразії, а згодом і до соціального конфлікту [8].

Активна політична позиція учасників мітингів – дрібних і середніх підприємців, вчителів, медичних працівників, лідерів профспілок – породила ці соціальні групи у вимогах до уряду й законодавчої гілки влади. Слід зазначити, що вперше уряд і Верховна Рада делегували своїх представників до протестантів для переговорів і порозуміння. Ці політичні акції засвідчують те, що, з одного боку, формуються початкові ланки громадянського суспільства, з іншого – влада прагнула в легітимний спосіб подолати конфлікт інтересів протестуючих та владних інститутів, перейнялася вимогами і частково їх задовольнила. Отже, міжпрофесійна солідарність протестних рухів набула рівня громадянської справи і стала механізмом захисту своїх економічних і політичних свобод.

Той факт, що підприємці, бюджетники, лідери профспілок зорганізувалися в протестний рух на захист своїх економічних інтересів без залучення політичних партій і блоків, є ознакою інституалізації громадянського суспільства і водночас свідченням функціонування конституційної норми про право громадян на публічні виступи проти влади, яка звужує економічні свободи. Згідно з концепцією А. Колодій, політична практика останніх подій засвідчила, що «демократія стає визнаною цінністю, виникає переконаність у тому, що демократичний спосіб розв'язання суспільних проблем є не тільки можливим, а й бажаним. З повсякденного життя соціуму свідомо витискаються крайнощі фанатизму, нетерпимості, брутального нищення усього, що не відповідає канону. Люди розуміють, що у головних своїх виявах демократія сприяє соціальній творчості, пошукові більш адекватних і прийнятних умов

існування. Вона виступає як соціальний експеримент, як спосіб (почасти – ризикований, іноді – конче необхідний) запровадження суспільних інновацій» [2, с. 32–33].

Світоглядна парадигма більшості українського суспільства, що в Україні влада перебуває в руках кланово-олігархічних груп, достатньо самоусвідомлена. Конфлікт між представниками конкуруючих кіл нових олігархічних груп є не національним чинником, а суто економічним. Тому зміна політичних сил у владі не супроводжується якісно новим її ставленням до нагальних потреб та інтересів народу, значна частина якого за рівнем добробуту є за межею бідності. Саме тому потрібні цілком нові політичні інститути свободи, які унеможливлювали б безперервне перебування в інститутах влади одних і тих самих представників кланово-олігархічних груп. Потрібні такі інституції, норми яких забезпечували б не лише делегування виборцями політичних прав державним урядовцям, але й забезпечили соціальну, політичну та юридичну відповідальність останніх перед виборцями та механізм відкликання. Згідно з висновками в М. Михальченка, «субстанційне ядро народу не схвалило ідеал напівкримінальних і кримінальних груп у пожаді приватного права на збагачення будь-якою ціною і на новий стиль поведінки «нових українців», які своє несправедливим шляхом нажите багатство виставили перед очима громадськості у різних виявах – у занадто коштовних машинах, будівництві житла і дач, у розвагах тощо» [9, с. 286].

Висновки. Важливою для розуміння сучасної Української Держави є думка Дж. Ньюмена: «Будучи результатом і наслідком діяльності людей, вона необхідна для добра людей і має два головні елементи: могутність (power) і свободу, бо без могутності не буде захисту, а без свободи не буде кого захищати» [10, с. 248]. Те, що в сучасну добу ми іменуємо українським національним державотворенням, – це ще не завершена інституціональна система, яка визначала б напрям поглиблення і стабілізації демократії. У сучасній Україні означені інститути демократії набувають щораз більш партійно-корпоративного облудного вигляду. Вони змушені виконувати свої функції з тягарем корпоративно-партійних інтересів.

Україна глобалізується через інтеграцію в різні наднаціональні інститути та інші національні простори. Глобалізація та інтеграція є найсуттєвішими тенденціями подальшого розвитку України, її різних соціальних структур. Згідно з висновками І. Кресіної, «глобалізація робить світ не тільки більш цілісним, але й наповнює його новими суперечностями. Уніфікація політичних і правових інститутів супроводжується паралельним наростанням кількості нових структур, що

зумовлено об'єктивною необхідністю регулювання якісно нових відносин, для яких раніше створені структури, принципи і завдання їх функціонування стали багато в чому неадекватними» [11, с. 136–137].

Загалом у сучасній Україні, з огляду на внутрішні й геополітичні обставини, спостерігається тенденція гармонізації функціонування інститутів демократії, які забезпечують права і свободи людини і громадянина та різних соціальних верств, обмежують адміністративно-вольове втручання влади у різні сфери приватного і суспільного життя людини. Друга тенденція характеризується зміцненням зв'язків Української Держави, її політичних і громадських інститутів з подібними за функціональністю структурами інших країн. Третя тенденція в суспільно-політичному розвитку демократичних інститутів виявляється в тому, що в міру того, як Україна глобалізується та інтегрується у світову спільноту, відбувається інкорпорація юридичних, політичних, соціально-культурних та духовних цінностей, які розширюють і зміцнюють інститути політичних свобод.

Глобалізацію характеризують не лише як тенденцію, що проектується на майбутнє, а й як реальний факт сьогодення, ознаку нової фази цивілізаційного процесу, що неухильно настає. Важливою координатою глобалізаційних змін є нове наповнення змісту людської свободи, права соціальних зв'язків, тобто загалом нове у процесах самовизначення особи, передовсім зумовлене суттєвими змінами у техніко-технологічних системах і більшою уніфікованістю способів утвердження людської свободи.

У процесі глобалізації та інтегрування України в світову спільноту відбувається інкорпорація юридичних, політичних, соціально-культурних і духовних цінностей, які розширюють і зміцнюють інститути політичних свобод. Одночасно простором утвердження політичних свобод стають не винятково вектори політики (інституції, відносини, сфера прийняття політичних рішень, політична діяльність, межі дії політики і под.), а й вектори економіки, культури, соціальної комунікації.

Проведений аналіз дав підстави констатувати, що в епоху глобалізації існує необхідність формування істинно гуманістичних цінностей, вироблення привабливого соціального ідеалу, який має містити в собі ідею нерозривного зв'язку свободи і відповідальності особистості. При цьому свободу потрібно розуміти як взаємодію гармонійно розвинутого суспільства, в якому враховано інтереси всіх його громадян.

Література

1. Проблеми теорії ментальності / відпов. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – 403 с.
2. Основи демократії : Підруч. для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і допов. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
3. Регіональні версії української національної ідеї : спільне і відмінне. – К. : Світогляд, 2005. – 186 с.
4. Громадянська культура студентської молоді : Навч. посіб. / [О. Б. Кафарська, І. І. Припхан, Л. Б. Стручкова-Гуменна]; за ред. д. ю. н., проф. В. І. Кафарського. – Івано-Франківськ, 2010. – 478 с.
5. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року / І. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 3.
6. Цимбрикевич Й. С. Класовий і загальнонародський підходи до аналізу і оцінки суспільних явищ (до критики класової методології лєнінізму) : Монографія / Й. С. Цимбрикевич. – Івано-Франківськ : Вид. Супрун В. П., 2007. – 268 с.
7. Денисенко В. М. Аксиологія динаміки політичних процесів / В. М. Денисенко, В. Й. Климончук. – Львів : Простір-М, 2005. – 246 с.
8. Машовець М. На порозі соціального вибуху [Електронний ресурс] / Микола Машовець // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Соціальні комунікації : укр. наук. журн. – 2011. – № 1. – Режим доступу : <http://www.social-science.com.ua>
9. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : Відродження, 2004. – 488 с.
10. Консерватизм : Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2008. – ххviii + 788 с. Серія «Політичні ідеології».
11. Кресіна І. Українська держава в контексті сучасних цивілізаційних викликів / І. Кресіна // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 15. – С. 136–137.

В статье исследуется сущность свободы, ее формы, содержание и процесс институализации, в частности политических свобод. Утверждается, что человеческая свобода является единственным универсальным индикатором определения состояния, уровня развития, а, главное, эффективности функционирования всей системы общественно-политических отношений, власти, действия политических институтов, различного уровня норм, законов, функциональной пригодности политической системы, гражданских основ бытия. Засвидетельствовано, что украинскому обществу нужно гораздо глубже и шире понимать идеалы свободы. Переосмысления всей истории формирования идей свободы, демократии, равных прав, частной собственности, справедливости и нравственности имеет важное значение для Украины.

Ключевые слова: *политические свободы, гражданские свободы, свобода воли, политические ценности, демократия, частная собственность, справедливость, нравственность.*

The article examines the essence of freedom, its forms, content and process of institutionalization, including political freedoms. Argued that human freedom is the only indicator of a universal definition of state-level development, and most importantly, the efficiency of the whole system of social and political relations of power, of political institutions, different levels of norms, laws, functional suitability of the political system, civil foundations of existence. Ukrainian society needs much deeper and broader understanding of the ideals of freedom. Rethinking the history of the formation of ideas of freedom, democracy, equal rights, private property, justice and morality is important for Ukraine.

The article argues that the challenges of globalization primarily related to the change of spatial, temporal and structural and logical relations, which is man. Globalization is characterized not only as a trend that is projected for the future, but as a fact today, a sign of a new phase of civilization process that occurs steadily. An important change is the globalization coordinate new meaningful human freedom, human social relations, that is a whole new person in the process of self-determination, primarily driven by significant changes in technical and technological systems and more unified ways of strengthening human freedom. Globalization and Ukraine's integration into the global community is the incorporation of legal, political, social, cultural and spiritual values that extend and strengthen the institutions of political freedoms. At the same time the space establishment of political freedoms are not only vectors policy (institutions, relationships, political decision-making sphere, political activities, the scope of policy and under.), but vectors economy, culture, social communication. The analysis gave grounds to state that in the era of globalization, there is a need to form a truly humanistic values, making an attractive social ideal, which should include the idea of indissoluble connection of freedom and responsibility of the individual. This freedom should be understood as the interaction harmoniously developed society that takes into account the interests of all its citizens. The essence, forms, and methods of determining the category of freedom in the world's and Ukraine's socio-political thought have been interpreted. The author's definition of the notion of «political freedoms» has been given. The need to study political freedoms in the anthropological and institutional forms of their exercising as well as interaction of these forms of political freedoms in the paradigm of the Ukrainian natiogenesis have been theoretically substantiated. The author's conception has been formulated based on the specific character of studying the state of forming political freedoms in the history of the Ukrainian statehood. It makes it possible to analyze the essence of freedoms by combining anthropological and institutional modi, which balances political foundation of being through the human factor with transforming and activating principles and detached institutional other-manifestations of human nature – political institutes and institutions. It has helped to more perfectly present the concept of dichotomic understating of freedoms in the definition of «freedom from» (naturalistic paradigm) and «freedom for» (social paradigm).

Key words: political freedom, civil liberties, freedom of will, political values, democracy, private property, justice, morality.

Климончук Василь Йосифович — завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор політичних наук, професор.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.